

‘Zit u dan nog niet in de gevangenis?’ of: hoe erg is geschiedschrijving in opdracht?

BOB DE GRAAFF

Multifunctionaliteit

Twee telefoongesprekken met een tussenpoos van dertien jaar. Het eerste vond plaats in 1979. L. E. Marcus en ik waren toen bezig met een onderzoek naar de sociale achtergronden van vrouwen uit het Nederlandse verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog.¹ Op een zaterdagochtend hadden we een oproep voor de radio gedaan aan bedoelde vrouwen om zich bij ons te melden, zodat we hun een enquêteformulier konden toesturen. Die avond om kwart over elf ging de telefoon over. Aan de andere kant van de lijn was een man die vertelde dat het heel gevaarlijk was dat wij de gegevens van voormalige verzetsvrouwen in kaart brachten. Als de Duitsers opnieuw Nederland zouden binnenvallen, hoefden zij maar bij onze woning driehoog achter in Amsterdam Oud-West langs te gaan en dan konden ze hun arrestaties beginnen. Ik wierp nog tegen dat de Duitsers waarschijnlijk eerst Heerlen zouden passeren, waar het pensioenfonds een heel wat rijkere schat aan gegevens over deze vrouwen bewaarde. Sindsdien heb ik echter geleerd dat humor aan dit soort bellers niet besteed is. De man vertelde dat hij uit de oorlogstijd nog een pistool had, dat hij wist waar wij woonden en dat hij ‘nu’ langskwam om er ‘een eind aan te maken.’ Vervolgens belde de man met de regelmaat van ongeveer een half uur opnieuw. Het was het premobiele tijdperk; zolang hij belde, wisten we zeker dat hij nog niet voor de deur stond. Uiteindelijk hebben we toch maar de telefoonstekker uit het contact getrokken.

Het tweede telefoongesprek vond plaats in 1992. Ik had een week eerder een boekje gepubliceerd over de oorlogsrelatie tussen de dubbelspion Christiaan Lindemans, alias ‘King Kong’, en prins Bernhard, *Spion in de tuin*.² Het pakte niet erg gunstig uit voor de laatste. Aan de andere kant van de lijn was ditmaal een vrouw. Toen ik opnam en mijn naam zei, bleef het aanvankelijk even stil en toen klonk het heel verbaasd: ‘Zit u dan nog niet in de gevangenis?’

Deze twee voorbeelden maken duidelijk dat het ten eerste nog niet zo gemakkelijk is uit te maken wanneer een historicus zich ten dienste van autoriteiten opstelt en ten tweede dat anderen vaak een overtrokken verwachting hebben van het effect dat historici met hun onderzoek kunnen sorteren.

Tijdens het onderzoek naar vrouwen in het verzet realiseerde ik me dat net zoals de aanwending van atoomenergie tot heil en onheil van de mensheid kan

¹ Gepubliceerd als B. de Graaff, L. E. Marcus, *Kindervagens en korsetten. Een onderzoek naar de sociale achtergrond en de rol van vrouwen in het verzet, 1940-1945* (Amsterdam, 1980).

² Volledige titel: *Spion in de tuin. King Kong vóór en na zijn dood* (’s-Gravenhage, 1992).

leiden, de uitkomsten van deze historische naspeuringen tweeledig benut konden worden. Degenen die politiek verzet wilden organiseren konden erin lezen onder welke groepen vrouwen zij het beste konden rekruteren, terwijl machthebbers eruit konden leren welke groeperingen bij de bestrijding van verzet hun speciale aandacht verdienden. Zo heb ik later in discussies met vertegenwoordigers van Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten nadien nooit helemaal begrepen wat nu het verschil is tussen beleidskritische en beleidsondersteunende studies. De beste illustratie daarvan kreeg ik toen de directeur Inlichtingen Buitenland van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) mij vertelde dat zijn directie bij het opzetten van deze nieuwe afdeling binnen de AIVD een grondige studie had gemaakt van het boek *Villa Maarheeze*.³ Daarin hadden Cees Wiebes en ik de vinger gelegd op het veelvoud aan faalfactoren van de inmiddels opgeheven Inlichtingendienst Buitenland (IDB). We hebben gezorgd dat de structuurfouten die jullie daar beschreven nu niet meer voorkomen, kreeg ik te horen.

In opdracht van de overheid

In het voorafgaande ging het uitsluitend om onderzoek dat niet in opdracht werd verricht. Ik heb ook onderzoek verricht in opdracht van zowel de overheid als particulieren. Nu wordt dit laatste door sommige historici gezien als net zo gevaarlijk als wanneer een historicus zijn ziel aan de duivel van het bedrijfsleven verkoopt. Wanneer mij één ding van het werken als historicus in opdracht van de overheid is bijgebleven is het echter vooral het geringe maatschappelijke effect van deze activiteiten.

Samen met M. van Faassen, J. P. B. Jonker, en J. Roelevink verzorgde ik in 1995 de teksten en de selectie van de illustraties voor het Nederlandse 'paspoort met plaatjes', dat de eigenaar in 28 pagina's in staat stelde zich een globaal beeld te vormen van de Nederlandse geschiedenis. Het was een canon *avant la lettre*, die echter, behoudens een paar kritische beschouwingen en het gegeven dat in een opsomming van de koninkrijksdelen Aruba zou zijn vergeten,⁴ bij lange na niet de aandacht trok als de canon die in 2006 werd uitgebracht. Evenmin was er rumoer toen de overheid uit beveiligingsoverwegingen dit paspoort een paar jaar later weer verving door een a-historisch reisdocument.

Ogenschijnlijk meer effect had het Srebrenica-rapport van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), waarvan ik het inleidende deel over de geschiedenis van Joegoslavië en deel I over de crisis in die uiteengevallen staat en de internationale reactie daarop (1991-1994) schreef. Zes dagen na verschijning van het rapport trad de Nederlandse regering af over de

³ B. de Graaff, C. Wiebes, *Villa Maarheeze. De geschiedenis van de Inlichtingendienst Buitenland* (Den Haag, 1998).

⁴ B. Bommeljé, 'Pijnlijk paspoort geeft Nederland surrogaat-verleden', *NRC Handelsblad*, 4 januari 1995; H. L. Wesseling, 'Vaderlands verleden in eenvoud', *NRC Handelsblad*, 25 oktober 1995; H. Jürgens, 'Geschiedenis van staatswege. Hollands glorie vereeuwigd', *Historisch Nieuwsblad*, maart 1995, 14-16; J. Wijne, 'Achterhaald en partijdig', *Hervormd Nederland*, 10 december 1994.

affaire-Srebrenica. Toen enkele van de auteurs twee maanden later in de lobby van hotel Majestic in Belgrado arriveerden, was onze roem ons al vooruit gereisd. De receptionist vroeg hoopvol of wij nu ook de regering van Servië en Montenegro ten val kwamen brengen. Toch waren wij als auteurs ervan overtuigd dat de regering niet na zes dagen het rapport, waarvan alleen al het hoofdbestanddeel zo'n 3500 bladzijden telde, kon hebben verteerd. Regering en parlement drukten het rapport echter onmiddellijk dicht tegen de borst en daarmee was de maatschappelijke discussie vrijwel ten einde. De parlementaire enquête over Srebrenica, die een half jaar later nog volgde, droeg alle kenmerken van een anticlimax. Wezenlijke accentverschuivingen die de auteurs in het beeld van de gebeurtenissen meenden te hebben aangebracht, zoals de verlegging van een nationaal debat naar een gebeurtenis op de Balkan met internationale implicaties of een verschuiving in de toedichting van verantwoordelijkheden van het ministerie van Defensie naar het departement van Buitenlandse Zaken, werden door de media irrelevant gevonden. De hoop door een helder overzicht van feiten een bodem in de maatschappelijke discussie te leggen, bijvoorbeeld door erop te wijzen dat er niet, zoals vaak beweerd, bijna achtduizend Moslimmannen 'onder de ogen van Dutchbat' werden vermoord, ging in rook op. En sommige groepen gingen met contextuele verklaringen aan de haal, zoals gebeurde in krantenkoppen die beweerden dat het rapport Dutchbat had vrijgepleit of schoongewassen. Werken in opdracht van de overheid werd aldus voor mij vooral een les in bescheidenheid.

Het belangrijkste bij deze publicaties voor mij als (geschied)wetenschapper is dat het in vrijheid kon geschieden. In het geval van het paspoort was het enige gevoelige punt dat zich voordeed dat een door ons gekozen illustratie van een kerk van zijn kruis moest worden ontdaan, omdat niet-christelijke Nederlanders daar aanstoot aan zouden kunnen nemen. Bij het Srebrenica-rapport garandeerde een eventuele gang naar de Raad van State bij geschillen tussen het kabinet en de auteurs over de inhoud dat de regering de vrijheid van de auteurs niet durfde aan te tasten. Dat deed zij ook niet toen tot tweemaal toe het NIOD te kennen gaf dat verschuiving van de publicatiedatum nodig was, ook al leverde het publiek chagrijn van premier W. Kok op. Zelfs medewerkers van inlichtingen- en veiligheidsdiensten, die zich tegenover de rechter op een verschoningsrecht kunnen beroepen, moesten tegenover ons als onderzoekers getuigen.

Onderzoek zonder regeringsopdracht: ook niet zonder problemen

De belangrijkste obstructie van de Nederlandse overheid heb ik onderzocht bij onderzoek dat juist niet in directe opdracht van de overheid plaatsvond. Een eerste geval deed zich voor bij mijn aandeel als medewerker van het Rijksbureau voor Vaderlandse Geschiedenis, later het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, in de vervaardiging van de *Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland* voor de periode 1931-1940. De hoofdjurist van het ministerie van Buitenlandse Zaken verzette zich er eind jaren tachtig van de twintigste eeuw toen tegen dat daarin bepaalde documenten van meer dan een halve eeuw oud over de grenskwestie Eems-Dollard werden gepubliceerd. Dat zou namelijk de Nederlandse belangen

ernstig kunnen schaden. Na zeer veel heen-en-weer-gepraat tussen de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis en het departement van Buitenlandse Zaken bleek dat er geen enkele ruimte in het standpunt van het ministerie zat. Ten slotte is besloten de serie voort te zetten, maar in de inleiding bij elk deel te vermelden dat alle stukken over de Eems-Dollard wegens de opstelling van Buitenlandse Zaken ontbraken, ‘omdat onder deze omstandigheden de toepassing van de voor de bronnenpublicatie geldende wetenschappelijke selectiecriteria niet mogelijk was.’⁵ Soms is een bepaald tijdsverloop tussen onderzoek en publicatiedatum dus helaas onvermijdelijk. Ik maakte dat ook mee, nadat ik in de zomer van 2003 samen met T. Zwaan door het Centrum voor Holocaust- en Genocidestudies te Amsterdam was gevraagd een expertiserapport te schrijven over de voormalige Servische leider Slobodan Milosevic en genocide. Dit rapport zou de aanklager bij het Joegoslavië-tribunaal ten dienste staan. Na ontvangst van het rapport bleek de aanklager slechts bereid een zeer beknopt deel daarvan te gebruiken. In overleg met het Centrum is toen besloten een enigszins uitgebreide versie van het rapport commercieel te publiceren, zodat de onderzoeksinspanningen niet voor niks waren geweest.⁶

Een tweede overheidsingrijpen bij een onderzoek dat niet in opdracht van de overheid plaatsvond, deed zich voor, nadat prins Bernhard voorafgaand aan verschijning van het al eerder genoemde *Spion in de tuin* ernstige bezwaren had gemaakt tegen de oorspronkelijke titel *Met de zegen van de prins*. Ik werd toen niet alleen opgebeld door de directeur van de RVD met het dringende verzoek van deze titel af te zien. Ook een lid van de Raad van Bestuur van de Sdu, waar het boekje zou verschijnen, belde mij op om te vertellen dat hij het dreigement had ontvangen dat, als het boekje onder deze titel zou verschijnen, de voormalige staatsdrukkerij, die traditiegetrouw nog veel overheidsopdrachten ontving, moest rekenen op ernstig verminderde klandizie van die kant. Ik heb de titel van het boek toen veranderd (maar wel gehandhaafd ter aanduiding van een van de hoofdstukken), omdat ik wilde voorkomen dat discussie over het uiterlijk van het boek de aandacht zou afleiden van de inhoud. Ik ben er nog steeds van overtuigd dat dat toen goed gelukt is.⁷

Een derde geval van ingrijpende overheidsbemoeienis deed zich voor bij het schrijven van het reeds genoemde *Villa Maarheeze*. Het ministerie van Algemene Zaken bemerkte in 1994 als gevolg van verzoeken die C. Wiebes en ik deden met een beroep op de Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB) dat wij een aardig eind op weg waren met het onderzoeken van de geschiedenis van de Inlichtingendienst Buitenland, waarvan tot 1970 het bestaan zelfs niet werd erkend. We werden toen op het ministerie uitgenodigd voor een gesprek waarbij ons het aanbod werd gedaan het boek in opdracht van de regering te

⁵ Zie bijvoorbeeld B. de Graaff, ed., *Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1919-1945. Periode B 1931-1940, IV, 27 juni 1934 - 30 juni 1935* (Den Haag, 1996) vii.

⁶ B. de Graaff, T. Zwaan, *Genocide en de crisis van Joegoslavië 1985-2005. Nationalisme, staatsmacht en massamoord*, (Amsterdam, Antwerpen, 2005).

⁷ Uitbreider over deze kwestie: B. de Graaff, ‘Verdediging Bernhard is schimmenspel. Van der Voet bewijst prins en geschiedschrijving geen dienst’, *NRC Handelsblad*, 10 februari 2004.

schrijven. Omdat wij een poging tot inkapseling vreesden, zeiden wij dat de vraag of wij dat aanbod zouden aanvaarden geheel afhing van de condities waaronder dat diende te geschieden. Het ministerie vroeg ons een paar weken om het aanbod te formulieren. Toen we na een half jaar nog niets hadden gehoord en steeds harder aan de bel begonnen te trekken kregen we uiteindelijk te horen dat een ambtenaar van het ministerie het boek zou schrijven; wij werden uitgenodigd in de eindfase als meelezers te fungeren. Dat was dus de bedoeling niet. Wij hervatten de vrijheid, die wij hadden opgeschort in afwachting van het aanbod, om met een beroep op de WOB stukken aan te vragen. Een heel stuwmeer van aanvragen stortte zich over de betrokken ambtenaren van Algemene Zaken uit. Dat leverde een brief op van het ministerie waarin onze aandacht werd gevraagd voor de artikelen 98 en volgende van het Wetboek van Strafrecht en wij werden uitgenodigd de inmiddels in het kader van het onderzoek verzamelde stukken in te leveren, omdat die weleens staatsgeheim zouden kunnen zijn. Even leek het erop of de opbelster uit 1992 toch nog haar zin zou krijgen en ik achter de tralies zou verdwijnen. Een bezoek aan de procureur-generaal in Den Haag bracht opluchting. Toen deze vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie de door ons overgelegde brief zag, begon hij te briesen: wie er over vervolging ging, hij of Algemene Zaken? Toen wisten we dat we geen gevaar liepen en zetten we ons onderzoek vrolijk voort. Het ministerie van de minister-president werkte daarna zeer coöperatief mee in reactie op onze WOB-verzoeken en toen het boek uiteindelijk werd gepresenteerd in de Wassenaarse villa waar de IDB ooit zetelde, was, heel fair, de top van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten en het ministerie van Algemene Zaken vertegenwoordigd.

Onderzoek in opdracht van particulieren: misschien wel het moeilijkst

Wanneer over onderzoek in opdracht wordt gesproken richten de pijlen zich, zoals gezegd, meestal op samenwerking met overheid en bedrijfsleven. Mijn ervaring omtrent samenwerking met particuliere instellingen is dat dit zeker niet minder moeilijk is. Dit bleek mij bijvoorbeeld bij het schrijven van het boek *Schakels naar de Vrijheid*⁸ in opdracht van de vereniging van voormalige pilotenhulpers uit de Tweede Wereldoorlog The Escape. Ik werd toen geconfronteerd met de onderzoeksuitkomst dat het resultaat van de pilotenhulp, waarvoor naar schatting 150 à 175 Nederlanders het leven hebben gelaten, vrijwel nihil is geweest. De meeste geallieerde bemanningsleden werden verder op hun weg naar Engeland alsnog gearresteerd en als ze Engeland al bereikten, werden ze niet langer ingezet als bemanningslid. Het heeft me heel wat inspanning gekost om dat te vertellen op een manier die niet kwetsend zou zijn. Dat gold eveneens voor het gegeven dat ik meende in dit boek te moeten vertellen over de morele onaanvaardbaarheid van sommige van de luchtbombardementen boven Duitsland waarvoor deze geallieerde bemanningen werden ingezet. De ervaringen die ik toen en later ook in Bosnië-

⁸ Volledige titel: *Schakels naar de vrijheid. Pilotenhulp in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage, 1995); vertaald als: *Stepping stones to freedom. Help to Allied Airmen in the Netherlands during World War II* (Missouri, 2003).

Herzegovina heb opgedaan hebben mij geleerd dat het voor historici in het huidige tijdsgewricht vaak moeilijker is afstand te nemen van slachtoffers dan van daders en dat de spanningen die er tussen de historicus en slachtoffers bestaan veelal onder het historische verhaal worden weggemoffeld.⁹

Bedreiging van de eigen onderzoeksagenda

Mijn conclusie is dat niet eenduidig kan worden gezegd dat onderzoek in opdracht van de regering, of onderzoek in opdracht in het algemeen, zonder meer problematischer is dan zogenaamd onafhankelijk onderzoek. Als het onderwerp gevoelig of actueel is, doet de politieke of maatschappelijke druk zich toch wel voelen. Wie daar benauwd voor is, moet zich beperken tot geschiedschrijving over klokkengieten in de zeventiende eeuw. Elke historicus dient bij zijn onderzoek zelf de garanties te creëren dat hij vrije toegang heeft tot het bronnenmateriaal en eventueel te interviewen personen, dat hij zelf zijn keuzes mag maken uit het bronnenmateriaal en accenten aanbrengen in het verhaal en dat publicatie van zijn onderzoeksresultaten gegarandeerd is. Ook als men wordt betaald voor onderzoek kan men zich door heldere voorafgaande afspraken de positie van *freischwebende Intelligenz* blijven veroorloven.

Maak ik me dan in het geheel geen zorgen over onderzoek in opdracht? Toch wel. Die zorg geldt in het bijzonder het punt van de onderzoeksagenda. Hoe vaker externe geldschieters vereist zijn voor de financiering van onderzoek, hoe groter de kans wordt dat de onderzoeksagenda ad hoc geformuleerd wordt. Niet alleen het geschiedbeeld raakt dan vergruisd, maar ook de onderzoeksagenda. De (geschied)wetenschappelijke wereld zou er goed aan doen om, zoals in het verleden wel eens is gebeurd,¹⁰ een eigen onderzoeksagenda op te stellen en te bedingen dat daarvoor geld wordt vrijgemaakt.

Daarnaast kan onderzoek ‘op bestelling’ blijven plaatsvinden, maar de garantie is er dan dat het wetenschappelijk veld zelf voor een deel de richting van het onderzoek blijft bepalen en niet alle kanten uitstuift om een paar tijdelijke geldpotjes binnen te slepen. Het staat voor mij echter buiten kijf dat als er zich majeure gebeurtenissen hebben voorgedaan in de lokale, regionale, nationale of internationale sfeer, zoals de massamoorden na de val van Srebrenica, historici uit maatschappelijke overwegingen bereid moeten blijven hun specifieke expertise ter verklaring en duiding aan te dragen, zelfs als zij weten dat de invloed van hun uitkomsten bescheiden zal zijn. Doen zij dat namelijk niet, dan laten zij het terrein open voor, wat Jacob Burkhardt noemde, de *terribles simplificateurs*.¹¹

⁹ Ik problematiseerde dit gegeven in *Op de klippen of door de vaargeul? De omgang van de historicus met (genocidaal) slachtofferschap* (Amsterdam, 2006).

¹⁰ Zie bijvoorbeeld het werkprogram *Overzicht van de door bronnenpublicatie aan te vullen leemten der Nederlandsche geschiedkennis* van de Commissie voor advies van 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën uit 1904; Historisch-Wetenschappelijke Commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, *Rapport over de huidige stand en toekomstige planning van het wetenschappelijk onderzoek der Nederlandse geschiedenis* (Amsterdam, 1974).

Bob de Graaff (1955) is hoogleraar terrorisme en contraterrorisme, verbonden aan de Campus Den Haag van de Universiteit Leiden, tevens Socrates-hoogleraar politieke en culturele reconstructie vanuit humanistisch perspectief bij de afdeling Geschiedenis van Internationale Betrekkingen van de Universiteit Utrecht.

Summary

Bob de Graaff, *'Are you not in prison yet?' or: how much of a minefield is commissioned research?*

Historical knowledge can be used for multiple purposes. Consequently, it is hard to make a distinction between studies that criticize government policies and those that support them. Besides, the impact of historical publications on major public debates is usually quite small. However, this should not dissuade historians from carrying out commissioned research which has its origins in a lively public interest in the subject. Otherwise they risk leaving this area wide open to *terribles simplificateurs*. Another question is the amount of freedom the researcher is allowed in order to carry out research and present results. The author shows that he experienced more freedom in this respect when he carried out research commissioned by the government than when he carried out research at the request of private interest groups. He also experienced external (efforts at) meddling with his research and publications when carrying out independent research, including threats of judicial prosecution. Independent research is therefore no less problematic than commissioned research. However, the latter may result in the historians' research agenda disintegrating.

¹¹ J. Burckhardt, *Briefe IX* (Basel, Stuttgart, 1980) 203.

Opdrachten horen tussengangen te zijn, geen hoofdgerichten

H. W. VON DER DUNK

‘Die größten Wirkungen sind von Werken ausgegangen die nicht auf Bezahlung gearbeitet wurden’. Eduard Fueter

Geschiedschrijving in opdracht roept een beeld op van afhankelijkheid, zo niet omkoopbaarheid, instrument in dienst van propagandistische of politieke oogmerken en ze betekent daarmee een aantasting van de wetenschappelijke integriteit. De historicus dient zich daarvoor niet te lenen. Het zou nogal naïef zijn om te ontkennen dat voor die verdenking de nodige aanleiding bestaat. Maar als de samenleving vraagt naar ‘het nut’ van historici — en die vraag ligt vooral degenen die over de middelen gaan vóór in de mond — dan klinkt het mooie antwoord ‘zij ontwerpen op grond van onafhankelijk onderzoek een beeld van het verleden’ nogal vrijblijvend, zo niet lichtelijk vernachelend. Daarvoor betaalt niemand gauw belasting. Er trilt nog een beetje de verheven positivistische objectiviteitsillusie uit de negentiende eeuw mee in dat idee van een geschiedschrijving in een gedesinfecteerde vrije ruimte, uitsluitend ‘in opdracht’ van wetenschappelijk geweten en waarheidsdrang; een ideaal dat in de praktijk maar al te vaak een fictie is omdat de historicus rekening houdt met heersende normen, een publiek, effecten en repercussies.

Nu is ‘opdracht’ een ruim begrip. Wie naar zijn eigen ervaringen kijkt weet dat bij veel onderzoek aan het begin een embryonale vorm van opdracht staat, allereerst bij die onderwerpen voor scripties en dissertaties die van een docent of promotor komen in het verlengde van diens eigen belangstelling of werk. Met de verbreiding van het collectieve projectonderzoek en de daarmee gepaard gaande industrialisatie is juist dat type steeds normaler geworden. Dozijnen proefschriften verschijnen vandaag in het kader van zo’n project en het thema komt uit de koker van een projectleider via NWO of een advertentie die een betaalde post oplevert. Maar talloze werken en artikelen, grote en kleinere waren altijd al het gevolg van een bestelling. Jan Romein schreef destijds nog nederig-zelfverzekerd geschiedenis ‘in opdracht van de tijd.’ Zo gezien doet ook de meest individualistische historicus niet anders; ook als hij het ietwat pathetische beroep op zo’n hoge instantie liever achterwege laat.

Beslissend zijn uiteraard de opdrachtgever, doel, middelen en begrenzing. De student of promovendus die een bepaalde kwestie op advies van zijn leermeester uitzoekt zal dat ook als een soort opdracht voelen, maar het is tevens een test van zijn bekwaamheid en dat impliceert vanzelf vrij onderzoek. Het enige criterium kan de wetenschappelijke kwaliteit zijn, niet de uitkomst. Dat wil niet zeggen dat de praktijk hier nooit van afwijkt. Een resultaat kan op enthousiasme of op teleurstelling rekenen en dus kunnen ook de